(आभ्यन्तरिकवस्तुमात्रम् । यथा, गो: रामायणे । ४ । २७ । ३ ।
"अष्टमासधृतं गर्भं भास्करस्य गभस्तिभि: ।
रसं सर्व्वसमुद्राणां द्यौ: प्रसूते रसायनम् ॥")
गर्भकं, क्ली, (गर्भ + संज्ञायां कन् । यद्वा चन्द्रस्य गर्भद्वयमिव कायतीति । कै + क: ।) रजनीद्वन्द्वम् । इति हेमचन्द्र: ।२।५८॥ दुइ रात्रि इति भाषा ॥
गर्भक:, पुं, (गर्भे केशगर्भे केशमध्ये इति यावत् कायते प्रकाशते शोभते इत्यर्थ: । यद्वा गर्भ इव प्रतिकृति: । "इवे प्रतिकृतौ ।" ५ । ३ । ९६ । इति कन् ।) केशमध्यस्थितमाल्यम् । इत्यमर: । २ । ७ । १३५ । खोपार माला इति भाषा ॥
गर्भकर:, पुं, (गर्भं करोति गर्भदोषं निवारयति व्यवहारयोगेन इति । कृ + ट: ।) पुत्त्रजीववृक्ष: । इति भावप्रकाश: ॥
गर्भघातिनी, स्त्री, (गर्भं घातयति स्रावयतीति । हन् + णिच् + णिनि: ङीप् च ।) लाङ्गलिकावृक्ष: । इति रत्नमाला ॥
गर्भच्छ:, पुं, (गर्भस्य अच्छ इव । शकन्ध्वादित्वात् अकारलोपे साधु: ।) नाभिगुड़क: । इति त्रिकाण्डशेष: ॥ नाभिर गोंड़ इति भाषा ॥
गर्भद:, पुं, (गर्भं ददाति उत्पादयति व्यवहारेणेति । दा + क: ।) पुत्त्रजीववृक्ष: । इति राजनिर्घण्ट: ॥
गर्भदात्री, स्त्री, (गर्भं ददातीति । दा + तृच् ङीप् ।) क्षुपविशेष: । गर्भदा इति ख्याता । तत्पर्य्याय: । पुत्त्रदा २ प्रजादा ३ अपत्यदा ४ वृद्धिप्रदा ५ शाखिमाता ६ तापसद्रुमसन्निभा ७ । अस्या गुणा: । मधुरत्वम् । शीतत्वम् । नारीपुष्पादिदोषपित्तदाहश्रमनाशित्वम् । गर्भसम्भूतिदातृत्वञ्च । इति राजनिर्घण्ट: ॥
गर्भनुत्, [द्] पुं, (गर्भं नुदति प्रेरयति नाशयतीत्यर्थ: । नुद् + क्विप् ।) कलिकारीवृक्ष: । इति भावप्रकाश: ॥ विषलाङ्गलिया इति भाषा ॥
गर्भपाकी, [न्] पुं, (गर्भस्य पाक: परिपाक: परिणतिरित्यर्थ: साध्यतयास्त्यस्य इति इनि: ।) षष्टिकव्रीहि: । इति हेमचन्द्र: । ४ । २३४ ॥ षेठे धान इति भाषा ॥
गर्भपात:, पुं, (गर्भस्य पात: पतनं विच्युतिरित्यर्थ: ।) पञ्चमषष्ठमासीयस्य कठिनशरीरस्य गर्भस्य पतनम् । (यथा, माधवकरोक्तवैद्यके ।
"आ चतुर्थात् ततो मासात् प्रस्रवेद्गर्भविच्युति: ।
तत: स्थिरशरीरस्य पात: पञ्चमषष्ठयो: ॥"
तथाच सुश्रुते निदानस्थाने १ अध्याये ।
"गर्भपातनिमित्तञ्च शोणितातिस्रवाच्च य: ।
अभिघातनिमित्तश्च न सिध्यत्यपतानक: ॥")
अस्य प्रमाणादि विशेषतो गर्भस्रावशब्दे द्रष्टव्यम् ॥
गर्भपातक:, पुं, (गर्भं पातयति नाशयतीति । पत् + णिच् + ण्वुल् ।) रक्तशोभाञ्जनवृक्ष: । इति जटाधर: ॥
गर्भपातन:, पुं, गर्भं पातयतीति । पत् + णिच् + ल्यु: ।) रीठा(वृक्ष:) । इति भावप्रकाश: ॥
गर्भपातनी, स्त्री, (गर्भपातन + संज्ञायां ङीष् । गौरादित्वादिति केचित् ।) कलिकारीवृक्ष: । इति राजनिर्घण्ट: ॥
गर्भपातिनी, स्त्री, (गर्भं पातयतीति । पत् + णिच् + णिनि: । स्त्रियां ङीप् ।) विशल्याख्यवृक्ष: । इति जटाधर: ॥
गर्भरूप:, त्रि, (गर्भे देहकोषे रूपं लावण्यादिकं यस्य । यद्वा गीर्य्यते निगीर्य्यते प्रकाश्यते रूपं यस्मात् । तारुण्यप्रभावादिति यावत् ।) तरुण: । इति भूरिप्रयोग: ॥
गर्भवती, स्त्री, (गर्भो विद्यतेऽस्या: अस्यां वा । अस्त्यर्थे मतुप् । मस्य वत्वम् ।) अन्तरापत्या । (यथा, महाभारते । ३ । १३४ । १७ ।
"दशैव मासान् बिभ्रति गर्भवत्य: ।
दशेरका दशदाशा दशार्हा: ॥")
तत्पर्य्याय: । अन्तर्व्वत्नी २ गुर्व्विणी ३ गर्भिणी ४ ससत्त्वा ५ आपन्नसत्त्वा ६ दोहदवती ७ । इति शब्दरत्नावली ॥ उदरिणी ८ गुर्व्वी ९ । इति हेमचन्द्र: । ३ । २०२ ॥ अथ सद्योगृहीतगर्भाया लक्षणम् । यथा,—
"शुक्रशोणितयोर्योनिरस्रावोऽथ श्रमोद्भव: ॥
सावसाद: पिपासा च ग्लानि: स्फुर्त्तिर्भगे भवेत् ॥"
तस्या उत्तरोत्तरकालीनलक्षणम् । यथा,—
"स्तनयोर्मुखकार्ष्ण्यं स्यात् रोमराज्युद्गमस्तथा ।
अक्षिपक्ष्माणि चाप्यस्या: संमील्यन्ते विशेषत: ॥
छर्द्दयेत् पथ्यभुक्तापि गन्धादुद्विजतेऽशुभात् ।
प्रसेक: सदनञ्चैव गर्भिण्या लिङ्गमुच्यते ॥" * ॥
पुत्त्रगर्भवत्या लक्षणम् । यथा,—
"पुत्त्रगर्भयुतायास्तु नार्य्या मासि द्वितीयके ।
गर्भो गर्भाशये लक्ष्य: पिण्डाकारोऽपरं शृणु ॥
दक्षिणाक्षिमहत्त्वं स्यात् प्राक्क्षीरं दक्षिणस्तने ।
दक्षिणोरु: सुपुष्ट: स्यात् प्रसन्नमुखवर्णता ॥
पुन्नामधेयद्रव्येषु स्वप्नेष्वपि मनोरथ: ।
आम्रादि फलमाप्नोति स्वप्नेषु कमलादि च ॥" * ॥
कन्यागर्भवतीलक्षणम् । यथा,—
"कन्यागर्भवतीगर्भे पेशी मासि द्वितीयके ।
पुत्त्रगर्भस्य लिङ्गानि विपरीतमवेक्षते ॥" * ॥
नपुंसकगर्भवतीलक्षणम् । यथा,—
"नपुंसकं यदा गर्भो भवेद्गर्भोऽर्ब्बुदाकृति: ।
उन्नते भवत: पार्श्वे पुरस्तादुदरं महत् ॥"
इति भावप्रकाश: ॥
गर्भशय्या, स्त्री, (गर्भे गर्भगता वा शय्येव । गर्भगतस्यापत्यस्य वासस्थानमित्यर्थ: ।) गर्भोत्पत्तिस्थानम् । तत्तु पित्ताशयपक्वाशययोर्मध्यवर्त्ति । तस्या रूपं यथा, भावप्रकाशे ।
"शङ्खनाभ्याकृतिर्योनिस्त्र्यावर्त्ता सा च कीर्त्तिता ।
तस्यास्तृतीये त्वावर्त्ते गर्भशय्या प्रकीर्त्तिता ॥
यथा रोहितमत्स्यस्य मुखं भवति रूपत: ।
तत् संस्थानां तथारूपां गर्भशय्यां विदुर्बुधा: ॥"
(यथा, वेणीसंहारे । ३ ये अङ्के ।
"यो य: शस्त्रं बिभर्त्ति स्वभुजगुरुमदात् पाण्डवीनां चमूनां
यो य: पाञ्चालगोत्रे शिशुरधिकवया गर्भशय्यां गतो वा ॥")
गर्भस्राव:, पुं, (गर्भस्य स्रावश्च्युति: पात इत्यर्थ: ।) गर्भपात: । चतुर्थमासपर्य्यन्तं शोणितरूपगर्भस्य स्रवणम् । पेटखसा इति भाषा ॥ तस्याशौचं यथा,—
"यदि गर्भो विपद्येत स्रवते वापि योषित: ।
यावन्मासान् स्थितो गर्भस्तावद्दिनानि सूतकम् ॥"
इति गारुड़े १०७ अध्याय: ॥
"रात्रिभिर्मासतुल्याभिर्गर्भस्रावे विशुध्यति ।"
इति मनु: । ५ । ६६ ॥ * ॥
"अर्व्वाक् षण्मासत: स्त्रीणां यदि स्यात् गर्भसंस्रव: ।
तदा माससमैस्तासामशौचं दिवसै: स्मृतम् ॥
अत ऊर्द्ध्वन्तु पतने स्त्रीणां स्याद्दशरात्रकम् ।
सद्य:शौचं सपिण्डानां गर्भस्रावाच्च वा तत: ॥"
इति कूर्म्मपुराणम् ॥ * ॥
("अन्तरा जन्ममरणे शेषाहोभिर्विशुध्यति ।
गर्भस्रावे मासतुल्या निशा: शुद्धेस्तु कारणम् ॥"
इति याज्ञवल्क्य: । ३ । २० ॥)
अन्यत् अशौचशब्दे द्रष्टव्यम् ॥ * ॥ * ॥
अथ गर्भस्रावनिदानलक्षणे ।
"भयाभिघाततीक्ष्णोष्णपानाशननिषेवणात् ।
गर्भे पतति रक्तस्य सशूलं दर्शनं भवेत् ॥
आ चतुर्थात् ततो मासात् प्रस्रवेद्गर्भविद्रव: ।
तत: स्थिरशरीरस्य पात: पञ्चमषष्ठयो: ॥
गर्भोऽभिघातविषमाशनपीड़नाद्यै:
पक्वं द्रुमादिव फलं पतति क्षणेन ।
मूढ़: करोति पवन: खलु मूढ़गर्भं
शूलञ्च योनिजठरादिषु मूत्रसङ्गम् ॥"
इति माधवकर: ॥
अथ गर्भस्रावपातयोर्निदानमाह ।
"ग्राम्यधर्म्माध्वगमनयानस्खलनपीड़नै: ।
ज्वरोपवासोत्पतनप्रहाराजीर्णधावनै: ॥
वमनाच्च विरेकाच्च कुत्स्नानाद्गर्भपातनात् ।
तीक्ष्णक्षारोष्णकटुकतिक्तरूक्षनिषेवणात् ॥
वेगाभिघाताद्विषमादासनाच्छयनाद्भयात् ।
गर्भे पतति रक्तस्य सशूलं दर्शनं भवेत् ॥"
गर्भपातनात् नियमेन गर्भपातनशीलं द्रव्य तस्मात् ॥ गर्भस्य स्रावपातयो: पूर्व्वरूपमाह । गर्भपततीत्यादि । पतति स्रावेण पातेन वा पतिष्यति ॥ * ॥
स्रावपातयोरवधिमाह ।
आ चतुर्थात्ततो मासात् प्रस्रवेद्गर्भविद्रव: ।
तत: स्थिरशरीरस्य पात: पञ्चमषष्ठयो: ॥
आ चतुर्थात् मासात् चतुर्थमासपर्य्यन्तम् । गर्भस्य विद्रव: शोणितरूप: । गर्भ: स्रवति शोणितमिति भोजवचनात् । स्थिरशरीरस्य कठिनशरीरस्य गर्भस्य । गर्भपातस्य दृष्टान्तं दर्शयति ।
गर्भोऽभिघातविषमाशनपीड़नाद्यै:
पक्वं द्रुमादिव फलं पतति क्षणेन ।